

Hemşirelik Araştırmalarında Etik

Hemşirelikte araştırma, hemşirelerin hem bilgi hem de uygulama becerisi geliştirme bağlamında önem kazanmaktadır. Sağlığın korunması, geliştirilmesi ve kapsamlı hasta bakımı konularına katkıda bulunacak araştırmaların yapılmasına duyulan gereksinim hemşirelikte araştırma konusunun enine boyuna tartışılmasını da zorunlu kılmıştır (1,2).

Doğrudan insan üzerinde yapılan araştırmalar daima etik sorunları da beraberinde getirir. Bilimsel bir araştırmanın düzenlenmesi, yürütülmesi ve değerlendirilmesinde bazı etik kurallara uyulması zorunluluğu vardır. Aksi durumda önemli sorunlar ortaya çıkabilir. İnsanlar üzerinde yapılacak araştırmalarda, bilek ya da bilmeyerek insana zarar verecek hiçbir uygulamanın yapılmaması gerekmektedir (1,3).

Hemşirelik doğası gereği insan haklarına saygı duyan, yaşamına değer veren, insan sağlığını korumakla yükümlü olan bir meslektir. Bu özelliği nedeniyle hemşire araştırmacılar, hemşire yetiştiren okullar ve hemşirelik örgütleri, araştırmada etik kuralları desteklemeli ve yerine getirmelidirler. Etik kurallara dikkate alınarak yapılan araştırmalar hemşirelik girişimlerinin kalitesini artıracak, meslekleşme sürecine olumlu katkıda bulunacaktır. Mesleğin geliştirilmesi hizmetin kalitesini artırmak, birey, aile ve toplumun sağlığını korumak geliştirmek için bilgi elde etmek amacıyla ile araştırmaların planlanması her meslekte olduğu gibi hemşirelik mesleğinin de temel ahlaki sorumluluğudur (1,2).

Araştırmada Etik Prensipler

Hemşirelik araştırmalarında uygulanan ve uyulması gereken etik prensipler, hemşirelik girişimlerinde uygulanan etik prensiplerle aynıdır. Hastanın/bireyin hakkını korumak, hasta/bireye saygı göstermek, hem araştırma yaparken hem de bakım verirken hemşirenin en temel sorumluluğudur. İnsana zarar vermeme ilkesi doğrultusunda geliştirilmiş etik prensipler yasalara rehberlik eder. Araştırma

daima araştırmacının yararına değil, aynı zamanda ve öncelikle bireyin yararı dikkate alınarak yapılmalıdır. Pozitif yararın esas amacı hiçbir şekilde kişilerin zararına olmamasıdır (1,2,3).

Hastanın sağlık personeline güveni çok önemlidir. Hastanın güveni hiçbir zaman kötüye kullanılmamalı, istismar edilmemelidir. Araştırmada güven prensibi, hemşire hasta ilişkilerini olumlu yönde destekler (1).

Dürüstlük, gerçeği açıklama prensipleri de araştırmada önemlidir. Gerçekçi olmayı sadece araştırmanın uygulandığı kişilerden değil araştırmayı uygulayan kişilerden de beklemelidir (1).

Tıbbi araştırmalar için etik konular 1964 yılında Helsinki Deklerasyonu ile Dünya Tıp Kurulu tarafından ele alınmıştır. 1975 yılında yeniden gözden geçirilecek, insanlar üzerinde yapılacak biyomedikal deneyler için bazı önerilerde bulunulmuştur. Tıpla ilgili tüm meslek kuruluşları için dikkatle üzerinde durulması gereken bu öneriler hemşire araştırmacılar için de çok önemlidir. Bu nedenle burada Helsinki bildirisini aynen aktarmak istiyorum (1,3).

Helsinki Bildirisinde Önerilen Temel İlkeler (1)

1- İnsanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırmalar genel olarak kabul edilen bilimsel ilkelere uyumlu ve yeterli laboratuvar ve hayvan deneyleri ve bütünüyle bilimsel literatür bilgisine dayanmalıdır.

2- İnsanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırmaların düzenlenmesi ve uygulanması açıkça formüle edilmeli ve inceleme, yorum ve rehberlik için özel olarak atanmış bağımsız bir kurula denetimi yaptırılmalıdır.

3. İnsanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırma yalnızca bilimsel olarak yeterli kişiler tarafından ve klinik olarak uzman bir kişinin gözetimi altında yürütülmelidir. Sorumluluk daima tıbbi olarak yeterli bir kişiye bırakılmalı ve hiçbir zaman, bilinçli izni alınmış olsa bile, deneğe bırakılmamalıdır.

* Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu

4. İnsanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırmalarda, bir yanda araştırmacının önemi ve araştırmadan sağlanacak yarar, diğer yanda deneye olacak tehlike dikkate alınmalı ve bu iki unsur birbiri ile orantılı olmadığı sürece araştırma yapılmamalıdır.

5. İnsanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırmalarda; denekler için beklenen yarar ile beklenen tehlikelerin bir analizi ve karşılaştırılması yapılmalıdır. Deneğin çıkarının daima bilim ve toplumun çıkarından önce gelmesine dikkat edilmelidir.

6. Araştırmacının deneğin fiziksel ve zihinsel bütünlüğü ve kişiliği üzerine yapabileceği etkileri en aza indirmek için her türlü önlem alınmalı ve gizliliğe saygı gösterilmelidir.

7. Olası tehlikelerin önceden bilinmemesi durumunda araştırmacılar (hekimler) insanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırmalarda görev almaktan kaçınmalıdırlar. Tehlikelerin beklenen olası yarardan ağır bastığını farkettilerinde araştırmacılar hemen araştırmayı durdurmalıdırlar.

8. Araştırmacının sonucu yayınlanırken araştırmacı sonuçların doğruluğunu korumakla yükümlüdür. Bu bildiride yer alan ilkelere uyum göstermeyen deneylerin (araştırmaların) raporları yayınlanmak üzere kabul edilmemelidir.

9. İnsanlar üzerinde yapılan biyomedikal araştırmalarda her deneye çalışmanın amaçları, yöntemleri, beklenen yararları, riskleri ve neden olabileceği rahatsızlıklar konusunda yeterli ölçüde bilgi verilmiştir. Deneğin çalışmaya katılıp katılmamakta serbest olduğu ve herhangi bir anda katılma iznini geri alabileceği de açıkça anlatılmalıdır.

10. Araştırma için denekten izin alındığı sırada araştırmacı, hastanın kendisi ile bağımlı bir ilişki içinde olup olmadığını ya da hastanın izni herhangi bir baskı altında verip vermediğini dikkate almalıdır. Böyle bir durum varsa, izin araştırmada olmayan başka bir kişi tarafından alınmalıdır.

11. Bilinçli izin vermede hasta yönünden yasal bir yetersizlik söz konusu olduğunda (fiziki ya da akli yetersizlik, yaş küçüklüğü gibi) bu izin ülkenin mevzuatı uyarınca yasal vasiden alınmalıdır.

12. Araştırma protokolü daima söz konusu etik düşünce ve görüşlere ilişkin sözler içermeli ve bu ilkelere kesinlikle uyumlu olduğunu gösterilmelidir.

Soysal Araştırmalarda Etik Yaklaşımlar

Sosyal araştırmalarda kullanılan veri toplama yöntemlerinin uygulanması ile ilgili birçok etik kuralın varlığı bilinmektedir. Bu kurallar, araştırmayı gerçekleştirecek kurum ya da kuruluşların, konunun her aşamasıyla ilgili meslek ahlakına yönelik prensip ve uygulamalarının bir bütünüdür. Bu kuralların, ilgili kurumlarca benimsenmiş olmaları ve uygulamalarında bu kurallara titizlikle uymaları, alınacak sonuçların kalitesini artıracak önemli bir göstergedir (4). Bu kurallar;

1- Katılımın Gönüllülüğü

Anket yöntemi ile bilgi edinilen tüm araştırmalarda, cevapların gönüllü olarak verilmesi çok önemlidir. Cevaplayıcıdan alınacak bilgilerin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde alınması, elde edilecek verilerin kalitesini etkileyecektir (4,5).

Gelişmiş ülkelerde çok yaygın olarak uygulanan bu etik kural, görüşülecek kişiye, sorulara cevap verip vermemekte tamamen özgür olduğunun açıklanmasıdır. Ancak cevaplayıcıya araştırmacının ve bu araştırmaya katkısının önemi açıklanarak ikna etme yoluna gidilmesi de gereklidir. Görüşmeci, deneye kendisi ile görüşmenin önemi, araştırma sonuçlarının topluma yararı, görüşmenin kısa süreceği ve gerekirse uygun bir zamanda tekrar gelebileceğini açıklayarak kişileri ikna edebilmelidir.

2- Cevaplayıcının Zarar Görmemesi

Cevaplayıcının zarar görmemesi kuralını, araştırma sürecinin görüşme aşamasında ve verilerin analizi aşamasında kullanmak zorunluluğu doğabilir.

Görüşme sırasında, cevaplayıcının zarar görmesi söz konusu olduğunda, araştırmacı bu durumun engellenmesi için gereğini yapmak zorundadır. Bazı hassas konularla ilgili konular, eğer araştırmacının esas amacına yönelik değilse sorulmamalıdır. Örneğin; "çok özel kişisel bilgiler, şiddet ile ilgili deneyimler, kişinin gelir düzeyi, yoksulluk yardımı almak" gibi sorular sorulmayarak zarar önenebilir (4,6).

Analiz aşamasında, cevaplayıcının kimliğini açık edecek düzeyde analiz yapılmamalıdır.

3- Cevaplayıcının Bilinmezliği

Bilgilerin yüzyüze görüşme yolu ile toplandığı anket uygulamalarında, cevaplayıcının kimliği görüşmeci tarafından bilinmektedir. Bu kişinin araştırma-

cı tarafından bilinmesi mümkün olmamalıdır. Cevaplayıcının bilinmezliği kuralı uygulanmasının gerektiği durumlarda araştırmacı, görüşmeci olarak görev almamalıdır. Bu durumda veri girişi sırasında bu kimliğin eşdeğeri olan belirli bir sayısal kod verilebilir, ancak analiz aşamasında ise bu bireye ait bilgilerin kimlikleri ile bağdaştırılması engellenerek bu etik kurala uyulmuş olunabilir. Bu kural cevaplayıcıya açıklanmalıdır (5,6).

4- Cevaplayıcının Gizliliği

Araştırmacının, cevaplayıcıları belirleme olanağı var iken, bunları açıklamamaya söz vermesi gizlilik kuralı olarak değerlendirilir. Bunun için soru kağıdındaki isim ve adresler tanıtım numaraları haline getirilmelidir. Bu anahtar bilgiler sadece kayıp olan bilgilerin takibi için kullanılmalı ve kesinlikle analiz yapan tarafından bulunmamalıdır. Bu kural cevaplamaya başlamadan önce cevaplayıcıya açıklanmalıdır (4,6).

Araştırmanın Amacı ve Destekleyenlerin Açıklanması

Araştırmanın amacı ve araştırmayı destekleyen kurumun, uygulama öncesinde cevaplayıcıya tanıtılması önemli bir etik kuralıdır. Cevaplayıcıya durumu değerlendirme özgürlüğünün tanınması gerekir.

Hemşire Araştırmacıların Araştırmaya Başlamadan Önce Sorgulamaları Gereken Etik Konular

Araştırmaya başlamadan önce önemle üzerinde durulması gereken konuların iki aşamada ele alınması gerekmektedir. Bunlardan birincisi araştırmanın uygulanacağı bireye ilişkin olan etik konular, ikincisi ise verilerin toplanması, analiz edilmesi ve rapor edilmesi (istatistiğin kullanılması) ile ilgili etik konulardır. Hemşireler araştırmanın planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarında konunun uzmanları ile işbirliği yapmalı ve gerekli yardımı almalıdırlar.

I. Bireyler Üzerinde Yapılacak Araştırmalarda Sorgulanması Gereken Etik Konular:

1- Birey üzerinde uygulanacak işlemler riskli mi?

a. Tanı, tedavi ve koruyucu işlemler belirli oranda risk içerir. Geniş bir kullanıma sokulmadan önce bu olası risklerin araştırılması ve ortaya konması araştırmanın önemli bir amacı olmalıdır.

b. Kişiyeye uygulanacak işlemde doğacak risk ile bu işlemin uygulanmamasından doğacak risk karşılaştırılmalıdır.

c. Sadece bilgi geliştirmek amacıyla bireylere zarar verebilecek bir tanı işleminin uygulanmasının etik kurallarına uygun olup olmadığı tartışılmalıdır.

2- Bireylerin rastgele yöntemle deney ve kontrol grubuna ayrılması etik kurallarına uygun mudur?

3- Kontrol grubunu tedaviden mahrum bırakmak etik kurallarına uygun mudur?

Öldürücü ya da ağır sakatlık bırakıcı bir hastalığın tedavisinde yardımcı olabilecek bir ilacı kontrol grubundan esirgemek ahlak dışı bir davranıştır. Eğer hekim yeni tedavinin eski tedaviden daha etkin olup olmadığı konusunda emin değilse, kontrol grubunu tedaviden mahrum bırakmak ya da kontrol grubunu eski ilaçla tedavi etmek problem olmaz. Bununla birlikte eğer hekim yeni tedavinin eskiye üstünlüğü konusunda kesin bilgiye sahipse kontrol grubunun eski ilaçla tedaviye devam edilmesi ahlak dışı bir davranış olur.

4- Bireylere placebo ya da aldatıcı tedavi vermek ahlak kurallarına uygun mudur?

Bireyler bunu nereye kadar kullanabilir? Gerekçe haklı mıdır?

5- Bazı bireyleri deney grubuna sokmak etik kurallara uygun mudur?

6- Araştırmaya katılması için bireylere maddi çıkar önermek ya da vermek etik kurallarına uygun mudur?

7- İkili körleme yöntemini kullanmak etik kurallarına uygun mudur?

8- Tüm bireylerden bilinçli olarak izin alınmış mıdır? Akıl hastalarının, çocukların, bunamış kişiler izinlerini vasilerinden almak etik kurallarına uygun mudur? Bireylerin kendilerine söylenenleri tam anladıklarından nasıl emin olunabilir?

9- Yukarıdaki sorulara yanıt vermede kim sorumludur? Araştırmacı mı, etik komitesi mi, klinisyenler mi?

II. İstatistiğin Kullanılması İle İlgili Sorgulanması Gereken Etik Konular (3)

1- İstatistiksel yönden doğru olmayan sonuçları yayınlamak niçin etik kurallarına aykırıdır? Aşağıdaki noktalar dikkate alınmalıdır:

a. Hatalı olarak olumlu sonuç elde etme

Uygun olmayan ya da yetersiz bir deney düzeni nedeniyle uygulanan etkinlikten olumlu sonuç alınabilir. Böyle bir hata ilacın yanlış olarak kullanımına yol açabilir.

b. Hatalı olarak olumsuz sonuç elde etme

Yine uygun olmayan ya da yetersiz bir deney düzeni nedeni ile uygulanan etkinlikten hatalı olarak olumsuz sonuç alınabilir. Böyle bir hata yararlı bir ilacın yararsızmış gibi uygulama dışında kalmasına neden olabilir.

c. Hatalı değerlendirme

İyi düzenlenmiş bir araştırma uygun olmayan istatistiksel yöntemlerin kullanılması hatalı bir sonuç elde edilmesine neden olabilir.

2. Sonuçları yanıltıcı biçimde sunmak niçin etik kurallarına uymaz?

a. Grafik sunumunda kasıtlı olarak ölçeği kısa göstermek.

b. Değişme yönünü yükseltmek için bir trendde doğru olmayan logaritmik ölçek kullanmak.

c. Patolojik değişikliklerin göstergesi olarak ortalamadan 2 standart sapmadan daha ötede olan ölçümleri yorumlamak.

d. Örneklem yönteminin yanlış sunumu, örneğin, gelişigüzel örnekleme rastgele örnekleme olarak sunmak.

e. Araştırmadan çıkanları ya da cevap alınamayan durumları ve etkileri okuyucunun gözünden çıkarmak.

f. Elde edilen sonuçların geçerliliğini ve bazı kararları etkileyebilecek araştırmanın düzeni ve yöntemi ile ilgili kimi zayıflıkların yanlış sunumu ya da rapora yazılmaması.

3. Araştırmanın başında bir istatistik uzmanından danışmanlık almak niçin önemli bir yaklaşımdır?

a. Örnek büyüklüğünü doğru saptamak.

b. Örneklem seçim yöntemini doğru saptamak.

c. Araştırma düzeninin uygun olarak seçilmesi.

d. Hata kaynaklarını ve yan tutmayı en aza indirecek önlemleri almak.

e. Uygun istatistiksel yöntemlerin seçimi ve uygun paket programlarının önerilmesi. Tablo ve grafik sunumunun bilimsel olarak yapılabilmesi.

f. Doğru yorum ve değişkenler arası ilişkilerde doğru yaklaşım.

Hemşirelik meslekleşme sürecini henüz tamamlamamış bir sağlık disiplindir. Meslek olmanın temel ilkelerinden birisi mesleğin, kendine özgü teoriye sahip olmasıdır. Bilimsel yapıya sahip olan bir meslek sürekli araştırmalarla bilgi dağarcığını genişletmek zorundadır. Mesleğin geliştirilmesi, hizmetin kalitesinin artırılması, birey aile ve toplumun sağlığının korunması ve geliştirilmesi için bilgi elde etmek amacı ile araştırmaların planlanması, hemşirelik mesleğinin temel ahlaki sorumluluğudur. Ancak araştırma yoluyla elde edilecek bilgilerin doğru, güvenilir ve gerçekçi olmasının gerekliliği kadar, araştırmaların, birey, aile ve topluma zarar vermeme ilkesi göz önüne alınarak planlanması ve uygulanması da önemlidir. Bu nedenle, hem sosyal hemde tıbbi araştırmalarda uyulması gereken etik kurallar ile ilgili çalışmalar, bir çok ülkede, bu alanda çalışan üst kuruluşlar tarafından yapılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur. Önerilen bu etik kurallar, araştırmacıların mutlak uymaları gereken kurallardır.

KAYNAKLAR

ICN Teması, "Hemşirelik Araştırmalarında Etik" (1997)

Cormack, F.S., **The Research Process in Nursing**, Blackwell Science Ltd., Oxford, London, Edinburgh, 1996.

Sümbüloğlu, V., Sümbüloğlu, K., **Sağlık Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri**, Ankara, Hatiboğlu Yayınları, No:47, 1998

Ayhan, H.Ö., "Sosyal Araştırmalarda Etik", Hemşirelik Araştırma Dergisi, Cilt:1, Haziran (1999), S:27

Ayhan, H.Ö., "Kamuoyu Araştırmaları ve Etik Kuralları", İstatistik Mezunları Derneği Bülteni, Sayı:8, S: 13-14 (1995)

Babbie, E.R., **Survey Research Methods**, Wadsworth Publishing Company Inc., Belmont, California, 1973.

Not: Makale yazardan yayın kurulu tarafından talep edilmiştir. Bu nedenle dergi yazım kuralları ile sınırlandırılmamıştır.